

Ole haastattelijana tiukka mutta kunnioittava

Haastattelu on kirjoittajalle vaativin, mutta myös antoisin tiedonhankinnan tapa. Kaikissa muissa tavoissa hankkia tietoa riittää lukutaito (ja kielitaito) sekä sinnikkyys.

Mutta haastattelija tarvitsee ihmissuhdetaitoja. Pitää luoda luottamus.

Hyvä haastattelija palkitaan hiljaisella, salaisella, ainutkertaisella tiedolla, jota kukaan ei saa mistään muualta.

Huono haastattelija taas saa ihmisen lukkoon niin, että mitään tietoa ei irtoa.

Haastattelu on journalistin näkyvin tiedonhankintatapa, sillä television ja radioasemien uutisissa haastatellaan ihmisiä yhtä mittaa. Haastattelu vaikuttaa päällisin puolin helpoimmalta tavalta hankkia tietoa: pannaan mikrofoni auki ja aletaan kysellä.

Haastattelu onkin helpoin tiedonhankintatapa, jos halutaan saada haastateltavilta yleisesti hyväksytyjä lausuntoja ja hyväksyttäviltä kuulostavia mielipiteitä. Mutta jos halutaan kaivaa vaikeita, pelottavia, epäsuosittuja ja vallitsevan mielipideilmaston vastaisia asioita, haastattelu onkin todella vaikea tapa hankkia tietoa. Siinä kysytään ammattitaitoa.

Haastattelua ei voi korvata millään muulla tavalla hankkia tietoa, sillä suurin osa maailmankaikkeuden tiedosta on julkaisematonta. Se tieto ei ole paperilla eikä minkään tietokoneen minkäänlaisella levyllä. Kaikkein harvinaisin, yllättävin ja odottamattomin tieto on piilossa, yhden tai useamman ihmisen aivosoluissa. Taitava haastattelija kaivaa tiedon sieltä esiin määrätietoisesti, mutta ystävällisesti ja kunnioittavasti.

Valmistaudu hyvin jos suinkin voit

Olen kuullut huikeita tarinoita maailman huippujohtajien haastatteluista, joihin jollekin journalistille yllättäen tarjoutui tilaisuus. Stalinista, Salvador Allendesta, ties kenestä. Olennaista on, että tilaisuus saattaa yllättää, ja silloin journalisti on ihmeissään: mitä nyt kysyn, mitä teen?

Haastattelussa ei todellakaan ole kuin yksi ohje: valmistaudu. Joskus saattaa olla niin, että tiedät haastateltavasta ”kaiken”. Hyvä on, jos näin on. Mutta useimmiten et tiedä. Silloin valmistaudu.

Jos et ole valmistautunut, et tiedä mitä kysyä. Jos et tiedä mitään taustoja, et käsitä vastauksia. Näistä syistä pitää valmistautua. Pitää etsiä kaikki taustatiedot. Pitää katsoa tietosanakirjat omasta ja toistenkin hyllystä. Pitää katsoa kaikki asiaa koskeva oman ja muiden lehtien arkistoista. Pitää koluta

kirjastot, pitää katsoa Internetin aihetta koskevat veppisivut. Ja pitää tehdä havaintoja.

Mutta jos valmistautuminen haastatteluun on yllättävän tilanteen takia mahdotonta, älä pelkää. Haastattele ihmistä silti rohkeasti. Kerro hänelle heti, että yllättävän tilanteen takia et ole ehtinyt hankkia taustatietoja. Ole rehti ja nöyrä ja pyydä haastateltavalta apua.

Hän ymmärtää kyllä, ja toimittaapa vielä runsain käsin lisätietoa jälkikäteenkin.

Kuppilatiimaa – eli omasta ja toisten elämäkokemuksesta on hyötyä

lästä ja elämäkokemuksesta on apua haastatteluun valmistauduttaessa. Lentämisen harrastaja sanoisi: lentotuntien lisäksi pitää olla "kuppilatiimaa". Toisin sanoen, pitää olla paljon juttelutunteja kollegojen kanssa. Siinä viisastuu ajan mittaan todella merkittävästi, kun kuulee toisten kokemuksia.

Ilmailuaiheinen esimerkki:

Huomasin joku vuosi sitten lehti uutisesta, että yksi lentämistä opiskeleva ihminen oli eräällä ensimmäisistä yksinlennoistaan törmännyt pienellä Chessna 150 -harjoituskoneella yllättäen kiitotien vasemmalla sivulla olleeseen lumivalliin. Kone oli törmäyksessä hieman vaurioitunut. Kukaan ei ainaakaan heti tuntunut tietävän syytä kummalliseen törmäykseen.

Hävettää, että unohdin asian saman tien, sillä olisin luultavasti tiennyt syyn. Olisin myös tiennyt, miten vastaavat pikku koneen käsistä karkaamiset voitaisiin välttää.

Nimittäin, kerran itsellenikin sattui kesken lentämisen opiskelun samanlainen tapaus saman konetyypin kanssa. Chessna ei hetkeen totellut ohjausta ja vain vaivoin vältin törmäyksen lumivalliin. Valvoin huolissani monta yötä, kunnes luin koneen lentokäsikirjan ällätikun kanssa uudelleen.

Asia on maailman yksinkertaisin. Pikku Chessnassa pitää työntää ohjausauva eli se autonratinpuolikkaan näköinen hantaaki määrätietoisesti ihan eteen heti, kun koneen laskuteline koskettaa maata. Silloin etulaskutelineen pyörä mätkähtää reilusti kiitotietä västen ja samalla pyörä vapautuu lennon aikaisesta lukituksestaan. Ellei kunnolla näin tee, etupyörä pysyy lukossa, ja kone karkaa laskussa väkisin vasemmalle, talvikelissä siis lumivalliin.

Jos kaikki vanhat lentäjät ja lennon opettajat muistaisivat kertoa tärnan pikkuseikan kumppaneilleen ja oppilaille, lentäminen olisi taas rahtusen turvallisempaa.

Pitää siis jutella keskenään, niin tietäminen ja osaaminen lisääntyy.

Kahden tasaveroisen ihmisen keskustelu

Tiedon hankinta haastattelemalla onnistuu sitä paremmin, mitä kokeneempi ja ammattitaitoisempi haastattelija on. Minun mielestäni tärkein osa tätä ammattitaitoa on luontainen, aistittavissa oleva tasaverisuus toisten ihmis-

ten kanssa. Tavallinen ihminen keskustelelee toisen tavallisen ihmisen kanssa, tekee muistiinpanoja ja tallentaa keskustelun.

Olen menneisytydessä ollut erällä haastattelukurssilla, jossa pääasiana tuntui olevan haastateltavan nolaaminen ja kuseen saattaminen, kuin taitavan mutta ilkeän poliisin suorittamassa murhakuulustelussa.

Pidelläänpä hevosta hetkinen. Eihän haastateltava yleensä ole syytettynä rikoksesta, eikä häntä olla panemassa linnaan sanoistaan tassa haastattelussa.

Mutta haastattelijan pitää silti valmistautua hyvin haastatteluunsa. Hanen pitää olla valpas ja iskeä nopeasti tillkalla mutta kohteliaalla lisäkysymyksellä, kun haastateltavalta lipsahtaa jotain uutta ja uutisarvoista, kenties jotain, mitä hänellä ei alun perin ollut tarkoitus sanoa.

Haastattelu on kuitenkin aina kahden tasaveroisen ihmisen vuoro-vaikutustilanne. Se on sitä, vaikka haastattelijaksi olisi alaikäinen toimitus-harjoittelija ja haastateltava Suomen suurimman yhtiön vuorineuvospää-johtaja tai vaikka tasavallan presidentti. Siksi haastattelijan ei tarvitse pelätä mitään, eikä pyydellä anteeksi olemassaoloaan.

Jos haastateltava alkaa hädissään ja hyökkäävästi höpistä tähän tapaan: ”ettekö tiedä kuka mina olen” tai ”tunnen teidän esimiehenne”, silloin haastattelijan tietää haastateltavan salaavan jotakin olennaista. Haastateltava on hermona, puhunut itsensä pussiin, ja tuntee itsensä nurkkaan ahdistetuksi. Jäljellä on vain pelon synnyttämä lapsellinen suuttumus ja sääliittävä uho.

Kun eras jututtamani yritysjohtaja viimeksi sanoi minulle: ”tunnen teidän esimiehenne”, tuon johtajan yritys meni konkurssiin alle viikon.

Puhuttele haastateltavaa samalta tasolta

Kahden tasaveroisen kansalaisen keskustelu sujuu parhaiten fyysisestikin samalla tasolla. Istuen samassa kahvilan pöydässä, seisoen lehtiä kädessä tapahtumapaikalla tai messujen ruuhkassa tai istuen kalliolla tai rakennuksen rappusilla.

Jos haastattelet isoa johtajaa tai virkamiestä, koeta saada hänet pois jättimäisen mahonkipöytänsä takaa ja itsesi pois hanen hämillisen syvälle upottavasta vierassohvastaan. Vaikka molemmat tiedätte, ettet ole hanen alaisensa, fyysinen eritasoisuus häiritsee kumminkin tasaveroista haastattelua.

Pyydä häntä siksi mieluiten muualle, jonnekin neutraaliin paikkaan, pois hanen reviiiriltään eli hanen uhonsa tontilta. Älä siksi pyydä haastateltavaa haastateltavaksi myöskään omaan työhuoneeseesi kuin hän olisi jokin kesätyöpaikan hakija, vaan tapaa hänet neutraalilla, ei-kenenkään-maalla.

Ole kuitenkin joustava. Jos haastateltava ehdottomasti haluaa, että keskustelu käydään hanen työhuoneessaan, niin minkäs sille voi. Koeta valita huoneesta istuimeksesi mahdollisimman kova ja korkea tuoli vetelän sohvan sijasta, jossa joutuisit katselemaan haastateltavaa yläviistoon polviesi välistä.

Kun aloitat keskustelun, älä koskaan lukitse häntä yllättävällä hyökkäyksellä. Juttele aluksi mukavia jos aikaa on. (Palopäälliköllä ei ole aikaa, kun palo vielä roihuaa!)

Puhu alkuun tavallisista neutraaleista asioista, joista voitte molemmat olla yhtä mieltä. Muista, että moni haastateltava pelkää toimittajia ihan hillittömästi. Yksikin rouva pudotti melkein täyden kahvikupin kädestään meidän keittiön pöydän ääressä, kun kuuli ensimmäistä kertaa että olen lehtimies.

Anna haastateltavan huomata, että olet tavallinen sukankuluttaja, jota ei ollenkaan tarvitse pelätä. Mahdollinen kömpelyytesi saattaa olla keskustelun vapauttamiseksi vain eduksi. Kynnykseen tai lattiamattoon kompastuminen nenälleen on kuitenkin jo siinä rajoilla.

Käytä avoimia kysymyksiä ja anna toisen vastata vapaasti

Varmin tapa saada haastateltava lukkoon on pommittaa häntä suljetuilla kysymyksillä. Siis sellaisilla, joihin voi vastata vain kahdella tavalla, yhdellä tavalla tai ei ainoallakaan tavalla.

Takavuosien Spedevision kirjeopiston insinööritentissä ei käytetty avoimia kysymyksiä. Kysyttiin, ”onhan autossa kondensaattori, onhan?”. Vitsi naurattaa, mutta melkein joka ilta saa televisiouutisista kuulla saman tasoisia kysymyksiä. Haastattelija kysyy ”onko näin että...” ja lataa virkkeen lopun täyteen omia ennakoasenteitaan.

Toisinaan haastattelija paljastaa neroutensa kysymällä todella suljetun kysymyksen johonkin tämmöiseen tyyliin: ”Joko olette lakannut hakkaamasta vaimoanne? Kyllä vai ei?”

Ja sitten vielä ihmetellään, että kun ihmisistä ei saa haastattelussa mitään irti.

Paljon hedelmällisempi tapa on käyttää avoimia kysymyksiä. Sellaisia, joihin voi vastata aivan vapaasti, vaikka kuinka yllättävästi.

Yhtäkkiä huomaat, että olet kuullut kymmeniä asioita, joita et ikimaailmassa olisi älynnyt kysyä. Vain siksi, että et ahdistellut ja saanut haastateltavaa lukkoon typerillä kyllä vai ei -kysymyksillä.

Ole ystävällinen mutta peräänantamaton

Kun lehtiöön tai ainakin muistiisi etukäteen kirjaamasi kysymyspatteri etenee, kysymyksesi tiukkenevat. Haastateltavasi huomaa, että olet varteenotettava, järkeviä asioita jutteleva, ällistyttävän asiantunteva ihminen.

Hän on kuitenkin siinä vaiheessa jo jossain määrin rentoutunut, hän luottaa jo Sinuun ja tajuaa, ettet häntä purematta niele. Viestintäkanava on auki. On Sinun asiasi pitää kanava auki edelleenkin ja kysyä kaikki tarvitsemasi tiedot, ystävällisesti mutta tiukasti, rehdisti silmiin katsoen.

Kun tulet aralle alueelle, haastateltava alkaa empiä ja kieltäytyy ehkä vastaamasta. Jos viittaat johonkin julkistamattomaan asiaan, minkä jo tiedät, hän saattaa avautua, ”koska näköjään oletkin jo kuullut asiasta”. Mutta sitten kun haastateltava kieltäytyy kertomasta jotakin, kunnioita hänen päätöstään. Hän ei kerro, teetpä mitä hyvänsä. Eikä hänen tarvitsekaan kertoa, eihän tämä ole oikeusistuin. Älä siksi jankuta, vaan vaihda puheenaihetta.

Ja kun olet kaikki asiiasi kysynyt, poistu piakkoin ystävällisesti hyvästellen. Sina tarvitset aikaa juttusi työstämiseen ja haastateltavasi tarvitsee aikaa kukaties stressaavasta haastattelutilanteesta toipumiseen. Pyydä kuitenkin haastateltavalta tai haastateltavilta käyntikortti tai muuten yhteystiedot. Tarvitset niitä myöhemmin mahdollisiin lisäkysymyksiin tai jutun tarkistukseen.

Vaikka olisit haastattelussasi miten tiukka, ole rehti, kunnioittava ja ystävällinen. Silloin saat haastateltavaltasi tietoa uudelleenkin. Se tietää leipää ja juustoa Sinulle ja perheellesi ja jutunjuurta tiedotusvälineellesi jatkossakin.

Käytä kynää, paperia, kameraa ja tallenninta

Haastattelu on havainnointia. Siksi pidä taskussa kynää ja paperia. Jos niitä ei haastattelutilanteen yllättäessä ole mukana, saat niitä haastateltavalta kun pyydät. Kynää ja paperia ei voita mikään muu väline.

Jos Sinulla on sanelukone tai muu äänen tallennin, käytä sitä myös. Tallenna haastattelut, keskustelut, tallenna mieluummin liikaa kuin liian vähän.

Älä kuitenkaan korvaa muistiinpanojen tekoa haastattelun äänittämisellä. Tee koko ajan muistiinpanoja ja käytä niitä ensisijaisesti aineistona juttusi puhtaaksikirj oitusvaiheessa.

Tee muistiinpanosi mieluiten tekstaten, sillä aika sotkee mielikuvat ja epäselvät muistiinpanot. Ole erityisen tarkkana numeroin ilmaistavissa faktoissa; rahasummissa ja valuutoissa, päivämäärissä ja kellonajoissa, luvuissa, mitoissa ja painoissa. Jos teet epäselvän muistiinpanon, korjaa se heti, saman tien. Älä luota siihen, että muistat kyllä muutenkin. Kun vähänkin aikaa kuluu, et kyllä muista.

Haastattelun purkaminen pelkästään nauhalta tai vastaavalta tallenteelta kaikkine sivujuonteineen ja mutinoineen on hidasta ja turhauttavaa ja latistaa helposti jutun tylsäksi kysymys-vastaus-jorinaksi.

Ilmavan taiteellisen suttuiset lehtiömuistiinpanot sen sijaan saavat kirjoittajan mielikuvituksen liikkeelle, asia tiivistyy, pelkistyy ja kaunistuu, ja haastateltu saa myöhemmin ihmetellä: ”Noinko fiksusti osasin sanoa!”

Jos haastattelusta on jo aikaa useampia päiviä tai viikkoja, kuuntele ensimmäiseksi haastattelunauha rauhassa. Haastatteluhetken ja -paikan tunnelmat, tuoksut ja fiilikset palaavat mieleen, ja alitajunta aikaa syöttää sormille raivokkaasti kirjoitettavaa. Katso muistiinpanojasi ja anna sormien tanssia tietokoneesi näppäimistöllä. Älä toppuuttele!

Ja kun haastattelunauha on tallessa (älä koskaan, älä kymmeneen vuosiinakaan pyyhi sitä yli, nauha ja muisti on halpaa), on helppo tarkistaa tarkkuutta vaativat kohdat, nimet, ajankohdat, summat ja muut faktatiedot. Lisäksi lainaa nauhalta suoraan haastatellun mahdolliset huikean omaperäiset sanonnat, siis sellaiset puheenparret, joita kukaan muu ei käytä.

Puhtaaksikirjoituksen jälkeen pane huolella talteen haastattelunauhut tai -tiedostot, kuvat, filmit tai kuvatiedostot sekä kaikki muistiinpanot ja kertyneet laput ja työpaperit päiväysmerkinnöillä varustettuina. Ennemmin tai myöhemmin joudut kaivamaan ne esille, ja silloin ne voivat pelastaa Sinut syytteeltä, potkuilta tai aiheettomalta halveksunnalta.

Ja muutaman vuosikymmenen kuluttua nuo vaatimattomat dokumentit ovat arvossa arvaamattomassa, kun lapsenlapsesi tai joku hänen ikätoverinsa on tekemässä aiheesta gradua tai väitöskirjaa!

Vielä tärkein asia: älä milloinkaan tallenna salaa. Ei ole mikään konsti panna pikku sanelukonetta nauhoittamaan povitaskuun ja sen Burana-tabletin kokoista mikrofonia hihansuuhun. Pane pikku nauhurisi aina rehdisti näkyviin pöydälle. Vain harva haastateltava menee lukkoon tai peräti kieltäytyy puhumasta tallentimen päällä ollessa. Jos näin käy, kunnioita häntä ja pane laitteesta virta pois.

Sen jälkeen tee muistiinpanosi entistä huolellisemmin ja tarkemmin. Ei äänen tallennuksen puuttuminen juttuasi pilaa.

Luota ihmiseen, mutta älä aivan kaikkeen mitä kuulet

Tapasin hiljakkoin todella paljon elämää nähneen miehen, joka väitti ettei luota keneenkään ihmiseen. Hänen elämänsä täytyy olla äärimmäisen raskasta.

Kun ajaa Vihdin kirkolta Helsingin Pitäjänmäkeen 43 kilometriä, vastaan tulee mutkaisella ja mäkisellä Vihdintiellä joka päivä satoja autoja. Jos ei luota näistä autoilijoista keneenkään, menee pian hermot. Pysykö tuo varmasti omalla kaistallaan? Onko varmaa ettei tuo käänny eteen? Tuo pani vilkun päälle tuonnepäin, voinko luottaa siihen?

Koko elämä perustuu luottamiseen. Siihen, että jos joku tilaa lehden, pizzan tai taksin, hän myös todennäköisesti maksaa tilaamansa. Jos joku tankkaa autonsa, hän myös todennäköisesti maksaa bensan. Jos joku ajaa maantiellä, hän todennäköisesti pysyy omalla kaistallaan.

Pitää luottaa toiseen ihmiseen. Niin myös silloin, kun haastattelee tuota toista ihmistä. Mitä todennäköisimmin tuo ihminen ei keskity sinun petkuttamiseen. Mutta valppaus ja tarkkanäköisyys ovat silti tarpeen. Ei pidä uskoa ihan kaikkea mitä kuulee. Eikä pidä uskoa, että kuultu on aivan koko totuus.

Lisäksi pitää muistaa, että jos haastateltava haluaa salata asioita, hän ei pääasiassa valehtele Sinulle. Hän vain karttaa kertomasta olennaisia asioita. Ja siinä hän ei tee juridisesti eikä eettisesti mitään väärää. Kertomatta jättäminen ei lehtihaastattelussa ole mikään rikos, eikä se muutenkaan edes mitään halveksittavaa toimintaa.

Toivon että ymmärrät, mitä tarkoitan. Yritän sanoa, että Sinun tehtäväsi journalistina on haastatellen kaivaa totuus tai mahdollisimman suuri osa totuudesta esille. Haastateltavalla ei ole tassa asiassa mitään velvollisuuksia. Jos hän ei kerro, hän ei kerro. Hän ei ole kertomattomuudellaan tehnyt mitään väärää. Sinun ammattitaitosi siinä on pelkästään ollut koetuksella. Ei edelleenkään olla käräjillä.

Luota silmiisi, korviisi ja järkeesi

”En kuule mitä sanot, koska se mitä olet, huutaa niin kovaa!” Aforismi saattaisi tarkoittaa sitä, että haastateltavan tekemiset ja olemiset ovat yhtä tärkeää tai tärkeämpääkin puhetta kuin hänen sanomisensa.

Pidä silmät auki. Jos haastateltava huutaa jotain olkansa yli jollekin toiselle, se voi olla todempaa kuin se, mitä hän sanoo Sinulle. Miten hän kohtelee läheisiään? Miten hän puhuttelee sihteeriään, vaimoaan, lapsiaan tai ketä tahansa näkö- ja kuulomatkan sisällä?

Entä miten haastateltava puhuu haastattelijalle toisista ihmisistä? Kuvas- taako puhe kunnioitusta jokaisen ihmisen ihmisarvoa kohtaan? Vai onko puhe kaunan, katkeruuden, rasismien, ylimielisen pissapäisyyden tai halvek- sunnan myrkyttämää?

Huomaatko, että haastattelu ei suinkaan ole pelkästään ihmisen antamien vastausten kirjaamista. Haastattelu on myös havainnoimista.

Haastattelin kerran erään teollisuuslaitoksen omistajatoimitusjohtajaa ja saman yrityksen silloista kakkosmiestä. Tämä kakkosmies puhutteli itseään minulle varatoimitusjohtajaksi, ja omistaja puhutteli miestä koko ajan markkinointipäälliköksi. Kumpikaan eivät katsoneet läsnä ollessani koskaan toisiaan kohti. Ei mennyt kauan, kun huomasin tuon kakkosmiehen vaihta- neen työpaikkaa. Kuten heti jo tiesinkin.

Kuule myös toista ja kolmatta osapuolta

Kun haastateltava sanoo jotakin, se ei välttämättä ole objektiivinen totuus, vaan yhden ihmisen mielipide. Tiukan objektiivisesti katsoen lausunto ei vält- tämättä ole edes totta. Haastateltava saattaa pitää silti itseään täysin vilpittö- mänä, sillä hänelle se ehkä on totuus.

Toisinaan haastateltava vetää kotiinpäin, pyöristää ylös- tai alaspäin, lii- oittelee tai vähättelee tahallaan, eri syistä. Joskus haastateltava yrittää tahal- laan sumuttaa peitelläkseen menneitä tekojaan tai nykyisiä motiivejaan. Täl- laiset tapaukset eivät ole harvinaisia enempää politiikassa kuin yritysmaail- massakaan.

Siksi pitää haastatella myös toisia ihmisiä, toista ja kolmattakin osapuolta. En tarkoita pelkästään ”vastapuolta”. Siis en tarkoita pelkästään, että K-City- market-kauppiaan lisäksi pitäisi aina kuulla myös S-Prisma-kauppiasta, vasemmistolaisen lisäksi oikeistolaista tai uskovaisen lisäksi ateistia. Tarkoi- tan, että kannattaa aina haastatella sellaisia ihmisiä, joilta voi saada asiasta lisää tietoa ja laajemman näkökulman.

Esimerkiksi ihmisen merkkipäivähaastatteluun voi saada lisää rakennus- puita jonkun perheenjäsenen, sukulaisen, tuttavan, työtoverin tai entisen tai nykyisen työnantajan jututtamisesta.

Jos haastattelun aihe on kovin kiistanalainen ja voimakkaita tunteita he- rättävä, on syytä jututtaa useampia ihmisiä, joilla tiedetään olevan asiasta eri näkökantoja. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi ydinvoimalaratkaisu, luomu- tuotanto, metsän eri hakkuumenetelmät, vaihtoehtoinen peruskoulu, rat- kaisut työttömyyden poistamiseksi, suhtautuminen maahanmuuttajiin tai muu tunteita ja vastakkaisia mielipiteitä nostattavan aihe.